

6D011700 – Qazaq tili men ädebiyeti boyınşa filosofiya doktorı (PhD) дәrejesin
aluw üşin dayındalğan, Merüwert Imanqulova (Меруерт Амантайқызы

Иманқұлова)нiң

“Qazaq til bilimindegi tanım teoriyasınıñ ğılımy-ädistemelik negizderi (A. Baytursınulı,
Q. Jubanov, S. Amanjolov zerttewleri boyınşa)”

attı dissertatsiyağa şeteldik ğılımy keñessiniñ

SIN-PIKIRI

Sın-pikir jazuw üşin mağan jiberilgen dissertatsiya kirispeden, eki negizgi tarawdan, qoritındıdan jäne paydalanılğan ädebiyetter tiziminen turadı. Dissertatsiyanıñ qurılımı jaqsı, şamamen 8 bet kirispe, 4 bet qoritındı, 138 paydalanılğan ädebiyetter tizimi, qalğanı – Baytursınulı sözimen aytqanda – mazmundama bolıp tabıladı. Dissertatsiyanıñ soñına birneşe sızba da qosılğan. Zerttewdiñ özektiligine qosılamın. Zerttelip oturğan üş tulğanıñ är birewi dissertatsiyağa layıq. Üşewi de qazaq til tanımınıñ alğaşqı, ülken tulğaları, al Baytursınulınıñ qurultayşı bolğanı anıq. Dissertatsiyanıñ nısanı, Baytursınulı, Jubanov, Amanjolov eñbekteri boyınşa tanım teoriyası jäne onıñ ädisnamalıq negizi dep körsetilgen. Bul maqsattıñ mañızdılığı da talassız. Degenmen, oyımşa avtor “teoriya” degen termindi asa köp qoldanıp otır. Kognitivtik lingvistika, belgili şekteri bolsa da, til tanımınıñ egde jasar salası. Onıñ eñ damığan tarmaqtarı leksikologiya, semantika, jeke tulğanıñ ne qoğamdıqtıñ tujırımdamalıq (kontseptualizatsiya) jolımen til qoldanıp añğaruwi, älemniñ tildik beynesi. Qazaq til bilimindegi tanım teoriyasınıñ ädisnamalıq negizderi attı birinşi taraw eñbektiñ 60 betin aladı. Osı tarawda avtor Baytursınulı, Jubanov, Amanjolvıñ eñbekterine negizdelgen taldaw usınıp otır. M. Imanqulova talqılanıp otırğan tildanuwşılardı öte jaqsı biledi, olardıñ eñbekterinen jiyi-jiyi mısıl berip tujırım jasaydı. Tek eñbekterin emes, olar tuwralı jazılğan ondağan kitap pen maqalalardı surıptap saralaydı. Bizdiñ oyımızşa eñ jaqsı bağalaw A. Baytursınulına tiyisti (atap aytqanda, 52 b.). Baytursınulınıñ tanımdıq körsetetin terminderi, mis. til-qural (tildi quralğa teñewi), bastawıqtı qazıqpen túsindirilüwi, öte orındı. Dissertatsiya avtorınıñ

osını körsetip baǵalawı tiyimdi. Jubanovqa baylanıstı baǵalawda keybir tustarda oyımız säykes kelmeydi. Jubanovtıñ teoriyalıq közqarastarı öte qızıq, qazaqstandıq til tanında jañaşıl bolsa da, keybir oylarımın kelise almaymız. Onıñ eñ jönsiz jaǵı etimologiya. Atap aytqanda, abız degen sözdi qobızdan şıǵaruwı (32 b.) tügelimen negizsis, qate. Sıbıspen bir tuǵırǵa keltirüwi de durıs emes. Bir maqalamda Jubanulını joǵarı baǵalap onıñ teoriyalıq qatelerine toqtaldım (Jankowski 2014: 138, 139; 145). Jubanulınıñ qateleri onıñ ideologiyalıq ustanımına baylanıstı, jas kommunist batıstı “burjuaziyalıq” ǵılımdı sinap Marrǵa asa qattı süyenip, Marrdıñ spekulativtik olqılıqtarın mensigen. Amanjolvovtıñ keybir etimologiyaları da eñ azında öte küdikti, mıs. asaldı (35 b.) Ökinişke oray, dissertatsiya avtorı bularǵa sınıy közben qaramaǵan. Amanjolvovtıñ ruw men ult tili közqarastarına keletin bolsaq, dissertatsiyanıñ avtorı mınalardı tolıq qabıladaǵan sıyaqtı, mıs. “S. Amanjolvovtıñ dialektologiyaǵa qatıstı eñbekteri taypa tili, halıq tili, ult tili negizinde zerttelengendikten etnostıñ jäne onıñ tiliniñ erekşeliklerin ayqınday otırıp, qazaq etnolingvistikasınıñ qalıptasıp damuwına ıqpal etti” (34 b.). Al Amanjolvovtıñ dialektilderdi ruwtaypa tilderimen baylanıstruwı kezinde sınşılar tarapınan negizsiz dep ayıldı. Amanjolvovqa Sauranbayevpen Sarıbayev (1958: 12–13) qarsı şıqtı, bizdiñ oyımızsa Sawranbayevpen Sarıbayevteki durıs. Sol ǵalımdar arasında birazǵa sozılǵan pikir-talas boldı. Bul da durıs, keyde Amanjolvov ta Sawranbayevti orındı sınaǵan (mıs. Amanjolvov 1959: 159). Jalpı alǵanda, sınısız, talassız ǵılım joq. Sol kezde köp mäselege baylanıstı bolǵan, qazaq ǵalımdar arasındaǵı oy ayırmaşılıǵı paydalı, oñ üderis edi. Äriyne, Jubanulınıñ quwdalanǵan Baytursınulın sınǵa aluwı bölek bir äñgime. Qazaq til bilimindegi tanıım teoriyasınıñ ädistemelik negizderi attı ekinşi taraw zerttewdiñ 63 betin quraydı. Bul tarawda avtor tanımdıq baǵıttıñ psihologiyalıq, pedagogikalıq tustarın taldaydı. Baytursınulı ulttıq til men sana-sezimde körinis bergen qazaqtı taldaw negizderi, Jubanovtıñ teoriyalıq zerektiligi, Amanjolvovtıñ qazaq dialektleriniñ tüpkilikti tüsinip bilüwi, sonımen birge mıqtı ädisnamalıq zertew men oqıtuw negizderin qalawın dissertatsiyanıñ avtorı jan-jaqtı körsetip talqıǵa aladı. Tanım teoriyasın oqıtuwda qoldanılattın jaña tehnologilalarǵa män beredi, bulardı öz jumısında da beyimdegen.

Baytursinulıñ oqıtuwşı täjiribesi belgili, sol mäselege avtor köp nazar awdaradı. 112 t.b. betterinde taldanğan Jubanulıñ 1936 jılğı grammatikası (mına grammatikası jariqqı şıǵarğan kezde Jubanov emes, Qudaybergen Jubanulı “Çuban ulı” tegin qoldanğan), öte qızıq bir eñbek, dissertatsiya avtorınıñ baǵalawı durıs. Burın da Simon men Kaplannıñ “Foundations of cognitive science” jäne Pylyshynıñ “Computing in cognitive science” attı maqalalarına köñil buradı. M. Imanqulova kognitivtik lingvistikanıñ bas arnasınan tıs özge baǵıttarǵa da silteme jasaydı, mıs. Polşanıñ lublindik mektebi (Zinkenniñ tanıstıruwı boyınşa) jäne Reseydegi lingvokulturologiya. Reseylik baǵıt (barlıq Reseydegi ǵılımdar sıyaqtı) qazaqstandaǵı zerttelüwlerge äser etti, täsilder bılay tursın, terminniñ özi de yaǵniy “lingvomädeniyettanıw” dep qazaqşalanğan. Eñbektiñ ayaǵında avtor ötkizilgen eksperimentti tanıtqan. Endi dissertatsiyanıñ keybir kemşiliklerine üñilip köreyik. Birinşiden, kognitivtik lingvistikanıñ negizgi tilinde, demek aǵılınşa jariyalanğan zerttewler az qoldanılgan. Langacker men Lakoff sıyaqtı negizin saluwşılardıñ attarı atalsa da, avtor bulardan paydalanbaǵan. Talmy men Wierzbicka sıñdı özge alpawıttar mülde joq. Eñ köp qoldanılgan zerttewler qazaq tıltanuwşılarınıñ kitaptarı men maqalaları. Äriyne, Baytursinulı, Jubanov, Amanjolov tuwralı jazǵandar arasında bir eki şeteldikten basqasınıñ barlıǵı qazaq. Alayda kognitivtik lingvistika Amerikada körinis tawıp eñ qarqındı anda damıǵan. Jas ǵalımǵa taǵı bir eskertpem bar, kez kelgen ulttıñ sana-seziminde, tilinde özge, körşi ultardıñ ıqpalı da bolatını belgili. Etnoözekti baǵıt qoldawşıları da munı umıtpawı kerek. Dissertatsiyada asa köp qaytalaw bar, mıs. “qazaq til biliminiñ negizin saluwşı”, “til men tanıw sabaqtastıǵı”, bular ondaǵan ret qaytalana bergen. Soñǵı bir mäsele, dissertatsiya avtorına emes, dissertatsiya talaptarına qatıstı bolmaq. Qazaqstandıq tıltanuw ǵılıwı halıqaralıq standarttarǵa say boluwǵa talpınadı dep aytıp jürse de, dissertatsiyalardıñ mäneri, stildik şarttarı tereñ keñestik jüyede qalǵan. Bilüwimşe, tek ekinşi sort reseylek ǵalımdar men satelittik memleketter osı stildi jalǵastırıp jür. Tipti zamanawıy reseylek türkologiya bulardan äldeqaşan qol üzgen, qar. Российская тюркология / Russian Turkology (ISSN 2079-9160). Bul jurnalda maqala

qurılımi men pişini de, ädebiyetter tizimi de, siltemeler de ultaralıq standarttarğa köşken. Nege qazaqstandıq ğılım sovyettik mänerge sonşa ğaşıq?

Qorıtındılap aytqanda, keybir kemşilikterge qaramastan usınılıp otırğan dissertatsiyada qazaqstandıq ğılımıy standarttar men talaptar jetkilikti saqtalğan. Oy-pikirimizşe, ğılımıy jumısqa qoyılatın şarttar orındalğan. Tili men stili anıq, mazmunı tiyanaqtı. Tanımdıq bağıtqa jaña üles qosılğan. Sondıqtan M. Imanqulovaniñ dissertatsiyalıq eñbegin qorğawğa tolıq usınuwğa boladı dep esepteymiz.

Ädebiyetter

Аманжолов, С. А. 1959. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Алма-Ата: Наука.

Jankowski, Henryk. 2015. Kazakh linguistics in Kazakhstan: An outline. *Turkic Languages* 18, 127–158.

Сауранбаев, Н. Т., III. III. Сарыбаев. 1958. К изучению казахских диалектов: Сауранбаев, Н. Т. (red.). 1958, 5–16.

Poznan qalası, Polşa

Prof. Dr. Henryk Jankowski

Prof. Dr. Henryk Jankowski

Henryk Jankowski
Head of Section of Turkic,
Mongolian and Korean Studies

Head of the Section of Turkic, Mongolian and Korean Studies

**6D011700 – Қазақ тілі мен әдебиеті бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған Меруерт Иманқұлова
Амантайқызының «Қазақ тіл біліміндегі таным теориясының ғылыми-
әдістемелік негіздері (А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов,
С.Аманжолов зерттеулері бойынша)» атты диссертацияға
шетелдік ғылыми кеңесшінің
СЫН-ПІКІРІ**

Сын-пікір жазу үшін маған жіберілген диссертация кіріспеден, екі негізгі тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертацияның құрылымы жақсы, шамамен 8 бет кіріспе, 4 бет қорытынды, 138 пайдаланылған әдебиеттер тізімі, қалғаны – Байтұрсынұлы сөзімен айтқанда – мазмұндама болып табылады. Диссертацияның соңына бірнеше сызба да қосылған.

Зерттеудің өзектілігіне қосыламын. Зерттеліп отырған үш тұлғаның әр біреуі диссертацияға лайық. Үшеуі де қазақ тіл танымының алғашқы, үлкен тұлғалары, ал Байтұрсынұлы құрылтайшы болғаны анық. Диссертацияның нысаны, Байтұрсынұлы, Жұбанов, Аманжолов еңбектері бойынша таным және оның әдіснамалық негізі деп көрсетілген. Бұл мақсаттың маңыздылығы да талассыз. Дегенмен, ойымша автор «теория» деген терминді аса көп қолданып отыр. Когнитивтік лингвистика, белгілі шектері бар болса да, тіл танымның егде жасар саласы. Оның ең дамыған тармақтары лексикология, семантика, жеке тұлғаның не қоғамдықтың тұжырымдамалық (концептуализация) жолымен тіл қолданып аңғаруы, әлемнің тілдік бейнесі.

Қазақ тіл біліміндегі таным теориясының әдіснамалық негіздері атты бірінші тарау еңбектің 60 бетін алады. Осы тарауда автор Байтұрсынұлы, Жұбанов, Аманжоловтың еңбектеріне негізделген талдау ұсынып отыр. М.Иманқұлова талданып отырған тілтанушыларды өте жақсы біледі, олардың еңбектерінен жиі-жиі мысал беріп тұжырым жасайды. Тек еңбектерін емес, олар туралы жазылған ондаған кітап пен мақалаларды сұрыптап саралайды. Біздің ойымызша ең жақсы бағалау Байтұрсынұлына тиісті (атап айтқанда, 52 б.). Байтұрсынұлының танымдық көрсететін терминдері, мыс. тіл-құрал (тілді құралға теңеуі), бастауышты қазықпен түсіндіруі, өте орынды. Диссертация авторының осыны көрсетіп бағалауы тиімді.

Жұбановқа байланысты бағалауда кейбір тұстарда ойымыз сәйкес келмейді. Жұбановтың теориялық көзқарастары өте қызық, қазақстандық тіл танымда жаңашыл болса да, кейбір ойларымен келісе алмаймыз. Оның ең жөнсіз жағы этимология. Атап айтқанда, абыз деген сөзді қобыздан шығаруы (32 б.) түгелімен негізсіз, қате. Сыбыспен бір тұғырға келтіруі де дұрыс емес. Бір мақалада Жұбанұлын жоғары бағалап оның теориялық қателеріне тоқталдым (Янковски 2014:138,139,145). Жұбанұлының қателері оның идеологиялық ұстанымына байланысты, жас коммунист батысты «буржуазиялық» ғылымға сынап Маррға аса қатты сүйеніп, Маррдың спектуаливтік олқылықтарын менсіген.

Аманжоловтың кейбір этимологиялары да ең азында өте күдікті, мыс. асадалы (35 б.). Өкінішке орай, диссертация авторы бұларға сыни көзбен карамаған. Аманжоловтың ру мен ұлт тілі көзқарастарына келетін болсақ, диссертацияның авторы мыналарды толық қабылдаған сияқты, мыс. «С.Аманжоловтың диалектологияға қатысты еңбектері тайпа тілі, халық тілі, ұлт тілі негізінде зерттелгендіктен этностың және оның тілінің ерекшеліктерін айқындай отырып, қазақ этнолингвистикасының қалыптасып дамуына ықпал етті» (34 б.). Ал Аманжоловтың диалектілерді ру-тайпа тілдерімен байланыстыруы кезінде сыншылар тарапынан негізсіз деп айтылды. Аманжоловқа Сауранбаев пен Сарыбаев (1958: 12 – 13) қарсы шықты, біздің ойымызша Сауранбаев пен Сарыбаевтыкі дұрыс. Сол ғалымдар арасында біразға созылған пікір-талас болды. Бұл да дұрыс, кейде Аманжолов та Сауранбаевты орынды сынаған (мыс. Аманжолов 1959:159). Жалпы алғанда, сынсыз, талассыз ғылым жоқ. Сол кезде көп мәселеге байланысты болған қазақ ғалымдар арасындағы ой айырмашылығы пайдалы, оң үдеріс еді. Әрине, Жұбанұлының қудаланған Байтұрсынұлын сынға алуы бөлек бір әңгіме.

Қазақ тіл біліміндегі таным теориясының әдістемелік негіздері атты екінші тарау зерттеудің 63 бетін құрайды. Бұл тарауда автор танымдық бағыттың психологиялық, педагогикалық тұстарын талдайды. Байтұрсынұлы ұлттық тіл мен сана-сезімде көрініс берген қазақы талдау негіздері, Жұбановтың теориялық зеректілігі, Аманжоловтың қазақ диалектілерінің түпкілікті түсініп білуі, сонымен бірге мықты әдіснамалық зерттеу мен оқыту негіздерін қалауын диссертацияның авторы жан-жақты көрсетіп талқыға алады.

Таным теориясын оқытуда қолданылатын жаңа технологияларға мән береді, бұларды өз жұмысында да бейімдеген. Байтұрсынұлының оқытушы тәжірибесі белгілі, сол мәселеге автор көп назар аударады. 112 т.б. беттерінде талданған Жұбанұлының 1936 жылғы грамматикасы (мына грамматиканы жарыққа шығарған кезде Жұбанов емес, Құдайберген Жұбанұлы “Çuban ulı” тегін қолданған), өте қызық бір еңбек, диссертация авторының бағалауы дұрыс.

Бұрын да Саймон (Simon) мен Капланның (Kaplan) “Foundations of cognitive science” және Пилишинның (Pylyshyn) “Computing in cognitive science” атты мақалаларына көңіл бұрады.

М.Иманқұлова когнитивтік лингвистиканың бас арнасынан тыс өзге бағыттарға да сілтеме жасайды, мыс. Польшаның люблиндік мектебі (Зинкеннің таныстыруы бойынша) және Ресейдегі лингвокультурология. Ресейлік бағыт (барлық Ресейдегі ғылымдар сияқты) Қазақстандағы зерттеулерге әсер етті, тәсілдер былай тұрсын, терминнің өзі де яғни «лингвомәдениеттаным» деп қазақшаланған.

Еңбектің аяғында өткізілген экспериментті танытқан.

Енді диссертацияның кейбір кемшіліктеріне үңіліп көрейік. Біріншіден, когнитивтік лингвистиканың негізгі тілінде, демек ағылшынша жарияланған

зерттеулер аз қолданылған. Лангакер (Langacker) мен Лакофф (Lakoff) сияқты негізін салушылардың аттары аталса да, автор бұлардан пайдаланбаған. Талми (Talmy) мен Вежбицка (Wierzbicka) сынды өзге алпауыттар мүлде жоқ. Ең көп қолданылған зерттеулер қазақ тілтанушыларының кітаптары мен мақалалары. Әрине, Байтұрсынұлы, Жұбанов, Аманжолов туралы жазғандар арасында бір екі шетелдіктен басқасының барлығы қазақ. Алайда когнитивтік лингвистика Америкада көрініс тауып ең қарқынды сонда дамыған. Жас ғалымға тағы бір ескертпем бар, кез келген ұлттың сана-сезімінде, тілінде өзге ұлттардың ықпалы да болатыны белгілі. Этноөзекті бағыт қолдаушылары да мұны ұмытпауы керек.

Диссертацияда аса көп қайталау бар, мыс. «қазақ тіл білімінің негізін салушы», «тіл мен таным сабақтастығы», бұлар ондаған рет қайталана берген.

Соңғы бір мәселе, диссертация авторына емес, диссертация талаптарына қатысты болмақ. Қазақстандық тілтану ғылымы халықаралық стандарттарға сай болады деп айтылып жүрсе де, диссертациялардың мәнері, стильдік шарттары терең кеңестік жүйеде қалған. Білуімше, тек екінші сорт ресейлік ғалымдар мен сателіттік (satelittik) мемлекеттер осы стильді жалғастырып жүр. Тіпті заманауи ресейлік түркология бұлардан әлдеқашан қол үзген, қар. Российская тюркология/ Russian Turkology (ISSN 2079-9160). Бұл жорналда мақала құрылымы мен пішіні де, әдебиеттер тізімі де, сілтемелер де ұлтаралық стандарттарға көшкен. Неге қазақстандық ғылым советтік мәнерге сонша ғашық?

Қорытындылап айтқанда, кейбір кемшіліктерге қарамастан ұсынылып отырған диссертацияда қазақстандық ғылыми стандарттар мен талаптар жеткілікті сақталған. Ой-пікірімше, ғылыми жұмысқа қойылатын шарттар орындалған. Тілі мен стилі анық, мазмұны тиянақты. Танымдық бағытқа жаңа үлес қосылған. Сондықтан М.Иманқұлованың диссертациялық еңбегін қорғауға толық ұсынуға болады деп есептейміз.

Әдебиеттер

Аманжолов, С. А. 1959. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Алма-Ата: Наука.

Jankowski, Henryk. 2015. Kazakh linguistics in Kazakhstan: An outline. *Turkic Languages* 18, 127–158.

Сауранбаев, Н. Т., Ш. Ш. Сарыбаев. 1958. К изучению казахских диалектов: Сауранбаев, Н. Т. (red.). 1958, 5–16. Познань каласы, Польша.

Доктор, профессор Хенрук Янковски

/подпись, печать/

Түркітану және корей, моңғол тілдері бөлімінің бастығы

Республика Казахстан.

Пятое ноября две тысячи шестнадцатого года.

Правильность и аутентичность текста рецензии с казахского языка сверен с текстом на латинском языке переводчицом Рыскуловой Асией Азатбековной.

Диплом о высшем образовании ЖБ № 0698266 от 29 мая 2014 года.

А. Рыскулова Асия Азатбековна

05 ноября 2016 года. Я, Әлібек Нұржанбек Бақытжанұлы, нотариус нотариального округа Алматинской области, лицензия №14011840 выданная 15.08.2014 года Комитетом регистрационной службы и оказания правовой помощи МЮ РК. Свидетельствую подлинность подписи переводчика Рыскуловой Асии Азатбековной. Личность переводчика установлена, дееспособность и полномочия проверены.

Зарегистрировано в реестре за № 636.
Оплачено: согласно ст.536 НК РК.
ст. 30-1 Закона «О Нотариате».
Нотариус

БАҒЫҚТАЛА
ПРО ИМУРА
НЕ МІРПЕНГЕН
ПРОДУ МЕРОВА
АҚТА
ТАХ

КӘНЕ
И

